

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

УСІКОВА Людмила Сергіївна

УДК 111.852 : 27–877.2 : 7.03(47)

**ЕСТЕТИЧНІ ТРАНСПОЗИЦІЇ ІСИХАЗМУ
В МИСТЕЦТВІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ**

09.00.08 – естетика

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії та культурології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
ЛИЧКОВАХ Володимир Анатолійович,
Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв, професор кафедри
естрадного виконавства

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ГЕРАСИМЧУК Валентина Андріївна,
Національний технічний університет України «КПІ»,
професор кафедри української мови,
літератури і культури

кандидат філософських наук
КОННОВ Олександр Федорович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри етики та естетики

Захист відбудеться «24» червня 2016 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.21 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «24» травня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.Б. Остащук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Орієнтація сучасної української естетики на дослідження філософії вітчизняного мистецтва стимулює зростання наукового інтересу до історії формування основоположних естетичних ідей, зокрема в добу києворуського середньовіччя. Світоглядна культура Київської Русі Х–ХІІІ ст. характерна єдністю релігійного і художнього мислення, включеністю християнської духовності в культурні контексти, зокрема інкультурацією духовних практик православного чернецтва у філософський, моральний, естетичний дискурс того часу. Велике значення для транспозиції християнських ідей у філософію, мистецтво й естетичну думку («імпліцитну естетику») Київської Русі мав ісихазм – містико-аскетична практика й світоглядно-релігійне вчення, традиції якого прийшли на Русь-Україну з Константинополя та Афону понад тисячу років тому.

Ісихастський шлях до теогносії лежить через обоження самої людини в акті синергії. Святі Отці вчили, що у містичній практиці ісихії настає духовне, «сердечне» прозріння під час очищення, просвітлення та вдосконалення у синергійній Ісусовій молитві. Монах-ісихаст, що досягає містичного трансцендентного бачення, отримує Божественну Благодать як великий Божественний Дар. Осяяння Божественним світлом – естетичною формою еманациї Сутності та Енергії – робить ісихастське світобачення як містичне споглядання Духа цілісним, «умним», гармонійним. Саме в цьому і полягає зміст «естетики аскетизму» (В. Бичков), розкриваючи духовний сенс «ісихії», її гносису й естезису.

Дослідження впливу цього релігійно-світоглядного вчення і містичної духовної практики на мистецтво України-Русі набуває особливого значення й актуальності з погляду відродження духовних традицій та естетичних доміант вітчизняної художньої культури, формування етноментальних засад життєстійкості сучасної української нації.

В естетичній літературі праць із вказаної проблематики, фактично, немає. Існують нечисленні мистецтвознавчі роботи, що аналізують вплив ідей ісихазму на окремі види мистецтва, таких науковців: Д. Болгарський, А. Єрзаулова, О. Левко, В. Медушевський, Є. Наделяєва, Г. Неня, Г. Сергєєва, І. Хроненко, С. Шумило, І. Язикова. Різноманітні виявлення традицій ісихазму в духовній культурі досліджують С. Абрамович, С. Аверинцев, Ж. Ардауї, Л. Безукладова, В. Бичков, В. Головей, М. Громов, І. Жиленко, Т. Котлярова, Л. Крупська, В. Личкова, Г. Османкіна, О. Смоліна, Л. Терещенко-Кайдан, В. Ченцова, В. Шелюто.

З проблематики ісихазму в богословському аспекті є відомими роботи Д. Арабаджі, Паїсія Величковського, митр. Іларіона (Алфєєва), І. Ісіченка, А. Кураєва, І. Огієнка, архієп. Антонія (Голинського-Михайловського), архімандр. Іустина (Поповича). У філософсько-релігієзнавчому аспекті про ісихазм пишуть Т. Берсенєва, О. Блуд, М. Богун і М. Столяр, Т. Борозенець, О. Величко, С. Зайцева, О. Кужинський, М. Кульмінська, В. Малахов, Є. Сидоріна, В. Туренко, А. Царенко, С. Хоружий, Ю. Чорноморець.

Мистецтво Київської Русі досить детально проаналізовано з культурологічних та мистецтвознавчих позицій. Це праці М. Алпатова, Ю. Асєєва, А. Каждан, Н. Колпакової, Н. Кондакова, С. Кримського, В. Лазарева, Д. Лихачова,

В. Медушевського, А. Нікольського, Г. Павлуцького, В. Січинського, К. Широцького, В. Щербаківського, Ю. Ясіновського та ін.

Розгляду релігійного світогляду й естетичного контенту духовної культури Київської Русі приділяли увагу С. Аверинцев, В. Бичков, В. Герасимчук, Т. Голіченко, А. Замалєєв, В. Зоц, І. Іваньо, І. Кузьмічов, Д. Кучерюк, Л. Левчук, В. Лимонченко, Л. Любомиров, М. Попович, Т. Суходуб, серед молодих дослідників – Р. Демчук, М. Загорулько, Л. Чабак та ін.

Отже, сучасні дослідження ісихазму ведуться, в основному, у філософському, релігієзнавчому, теологічному, історичному, культурологічному, мистецтвознавчому і літературознавчому аспектах. Однак комплексних філософсько-естетичних досліджень ісихазму не існує, чим і обумовлюється вибір теми дисертації, її актуальність і наукова доцільність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі філософії та культурології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Тема дисертації затверджена Вченою радою ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка (протокол № 5 від 01 липня 2010 року). Дисертаційна робота виконана в межах наукової програми «Філософія мистецтва в українському естетичному дискурсі», а також науково-дослідної теми кафедри філософії та культурології ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка «Історія української естетичної думки» (протокол № 1 від 2 вересня 2008 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу естетичних транспозицій релігійно-духовних засад ісихазму, який вплинув на світоглядно-культурні особливості вияву вітчизняного східного християнства у художньому мисленні й мистецтві Київської Русі. Це дозволить визначити присутність ісихастської традиції у становленні естетосфери української художньої культури.

Досягнення поставленої мети вимагає розв'язання таких основних **завдань**:

- описати аскетико-містичний сенс «ісихії», витоки і становлення ідей ісихазму як імпліцитного змісту «естетики аскетизму» (В. Бичков);
- здійснити критичний огляд існуючих досліджень із зазначеної проблематики, розкрити джерела, методологію й теоретичні основи дисертаційного аналізу;
- охарактеризувати провідні релігійно-естетичні ідеї «ісихії» в культурі Київської Русі та їх місце у художній творчості києворуських митців;
- визначити місце і роль духовної практики ісихії в монастирській культурі та її вплив на художнє мислення й естетосферу Київської Русі;
- розкрити сутність «естетичної транспозиції» як способу переведення, творчого втілення ісихастських ідей в художнє мислення, у символічні образи мистецтва й естетосферу православної культури Київської Русі;
- проаналізувати естетичні специфікації ісихастського вчення про синергію як духовну гармонію;
- дослідити форми виявлення Сутності та Енергейї в ісихастській «естетиці синергії» через естетичні форми їх Еманцій у Сходженні Духа та Переображенні;
- окреслити транспозиційний характер присутності ідей ісихазму, зокрема синергії, в естетиці світла, кольористики, мовчання, спокою, тиші, а також їх образно-

естетичне заломлення в «енергейї» слова, архітектоніці, іконографії, символіці, композиційній та духовній гармонії;

- розглянути естетичні транспозиції духовних атрибутів «ісихії» в семіотиці окремих видів і жанрів сакрального мистецтва (архітектура, іконопис, література, літургійна музика);

- розвинути ідеї синтезу і синестезії храмової дії як «синтезу мистецтв» (о. П. Флоренський) у контексті дискурсу «естетики ісихазму».

Об'єкт дослідження – естетичні аспекти ісихастської традиції в киеворуській культурі.

Предмет дослідження – сутність, форми і способи естетичної транспозиції ідей ісихазму в сакральне мистецтво Київської Русі, естетосферу, художнє мислення, семіотику і семантику давньоукраїнської літератури, архітектури, іконографії, літургійної музики.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Вибір методів дисертаційного дослідження обумовлений метою та завданнями роботи й спирається на міждисциплінарний, діалого-культурологічний, синергійний підходи.

У побудові концепції художньо-естетичних транспозицій ісихазму використовуються методологічні принципи історизму, єдності історичного й логічного, системності в розгортанні історико-естетичного аналізу. Крім того, для розв'язання поставлених завдань застосовуються загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, систематизації, класифікації.

Застосовано також інші наукові методи. Так, із філософських методів пізнання у дослідженні використано герменевтичний і логіко-категоріальний аналіз як сутності самого феномену, так і основних концептів та специфікацій ісихазму. З позицій єдності діалектики, логіки і теорії пізнання досліджувалась «діалектика естетичного процесу» (А. Канарський) у художніх транспозиціях ідей ісихазму в мистецтво і духовно-чуттєві стани його перцепієнтів. Діалектика виявляється у синергії як «спільному діланні» і фіксується в синергетиці як вченні про взаємодії та самоорганізацію, зокрема в царині естетосфери. Для експлікації історії розвитку світоглядно-релігійних уявлень про «ісихію» застосовуються загальноісторичні методи: ретроспективний, хронологічний, історико-культурний, історико-порівняльний. Для естетичного аналізу транспозиції ідей ісихазму в архітектуру храмів, сакральну літературу, іконографію, літургійну музику використовувалися мистецтвознавчі підходи, узагальнені у філософії мистецтва, зокрема семіотичний і феноменологічний.

Важливим теоретичним джерелом в естетичному аналізі ісихазму виступає святоотцівська література (Григорія Богослова «Слово про мир, виголошене в присутності батька після попереднього мовчання з приводу возз'єднання ченців», Іоана Дамаскіна «Три слова на захист іконошанування», Діонісія Ареопігита «Божественні імена» та Григорія Палами «Тріади на захист священнобезмовствуючих» тощо), православна філософія «імені» та релігійного мистецтва (С. Булгаков, В. Ерн, О. Лосєв, В. Соловйов, Є. Трубецької, П. Флоренський), а також сучасна візантологія (О. Абрамов, В. Бичков, О. Каждан, Н. Кондаков, В. Лазарєв, Д. Мануссакіс, І. Матицин, Г. Подскальські, Д. Степовик,

Ю. Чорноморець) і патрологія (Д. Бірюков, М. Богун, П. Євдокимов, В. Живов, А. Кураєв, В. Лур'є, І. Мейєндорф, О. Столяров, А. Царенко).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що у дисертації вперше в українській естетиці досліджено світоглядно-естетичне значення ісихазму в художньо-образній транспозиції його ідей на сферу мистецтва Київської Русі. На перетині естетики й релігієзнавства проаналізовано естетичні специфікації ідей і традицій ісихазму в основних видах сакрального мистецтва Київської Русі – архітектурі, іконописі, літературі, літургійній музиці, а також у храмовій дії як «синтезі мистецтв».

Найбільш суттєві результати, що мають наукову новизну і виносяться на захист, конкретизуються у таких положеннях:

Вперше:

- визначено сутність естетичної транспозиції як перенесення світоглядних (зокрема релігійних) ідей у сферу емоційно-естетичного й художнього мислення та чуттєво-виразної образності мови мистецтва;
- здійснено філософсько-естетичне дослідження художньо-образних специфікацій ісихастського дискурсу «умної» молитви і синергії у Київській Русі, їхньої естетичної транспозиції в давньоукраїнській літературі, іконописі, архітектурі, літургійній музиці, храмовій дії, що сформували самобутню естетосферу, семантично наповнену відповідними релігійно-філософськими, духовно-естетичними змістовими конотаціями у мистецьких формах;
- мистецтво Київської Русі осмислене крізь призму естетичних транспозицій ідей ісихазму, зокрема через виявлення Сутності, Енергейї та Еманації в ісихастській естетиці синергії, як онтології «спільного ділання» в чуттєвості ісихії;
- обґрунтовано концепцію естетики ісихії як «феноменології мовчання» та виокремлено множину її основних категорій – енергейї, світла, сяяння, блиску, символіки кольорів, тиші, спокою, тепла, гармонії, синергії, які в мистецтві Київської Русі мають естетико-транспозиційний характер.

Уточнено:

- аскетико-містичний сенс гносису й естезису ісихії, витоки і становлення ідей ісихазму як імпліцитного змісту «естетики аскетизму», характерної для всієї традиції православного християнства. Естетика ісихії як вища форма «естетики аскетизму» (В. Бичков) виявляється не тільки у духовно-чуттєвих станах теогносії, а й у синергії релігійно-художньої творчості;
- місце і роль духовної практики ісихії в естетосфері монастирської культури Візантії, зокрема в її афонській традиції, що вплинула на творення релігійно-художніх артефактів Київської Русі;
- наукове положення про те, що «ісихія» стала невід'ємною частиною православної етнонаціональної життєстійкості, склавши релігійно-світоглядний етос церковного мистецтва (на прикладі іконографії Юрія Змієборця (Георгія Переможця).

Набули подальшого розвитку:

- уявлення про художню культуру Київської Русі в контексті духовного впливу Візантії, Афону та Балкан із їхнім православним культом «ісихії», що розкриває киеворуську мистецьку семіотику через призму естетичних транспозицій ідей і категоріальних специфікацій ісихазму;

- ісихастські характеристики релігійно-естетичних ідей у культурі та мистецтві Київської Русі та їх місце у художній творчості києворуських митців;
- ідеї синтезу і синестезії храмової дії як «синтезу мистецтв» (о. П. Флоренський) з погляду «естетики ісихазму», яка втілюється в літургійній практиці, що об'єднує Слово, піснеспіви, іконографію, архітектоніку храму і навіть своєрідну «хореографію» в ісихастській естетосфері Сходження Духа (Світло), Очищення (катарсис і анагогіка) та Переображення (метанойя).

Теоретичне значення отриманих результатів. Здійснений у дисертації аналіз дозволяє ввести естетичні специфікації синергійних концептів ісихазму і поняття «естетична транспозиція» у теоретичний тезаурус сучасної української естетики. Дослідження естетичних транспозицій ідей і традицій ісихазму в сакральному мистецтві Київської Русі поглиблює розуміння історії українського мистецтва з точки зору художньо-образних специфікацій «естетики синергії»: світло, сяння, блиск, мовчання, тиша, спокій, гармонія, символіка кольорів та енергейя слова.

Практичне значення дисертації полягає в можливості запровадження її наукових положень в естетичних дослідженнях мистецтва Київської Русі й історії української естетики в цілому. Результати, отримані у ході дослідження, можуть бути використані також у навчально-методичній роботі для доповнення таких навчальних курсів: «Релігієзнавство», «Культурологія», «Етика» («Релігійна етика»); спецкурсів і спецсемініарів: «Історія української естетичної думки», «Патрологія», «Історія Української православної церкви».

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою автора. Висновки і положення наукової новизни одержані автором самостійно.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом обговорення на засіданнях кафедри філософії та культурології Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка, а також на Всеукраїнських і Міжнародних науково-практичних конференціях і «круглих столах» в Україні та за кордоном. Серед них: II і III Всеукраїнські Кулішеві читання з філософії етнокультури (Чернігів, 2010, 2011 рр.); Міжнародна науково-практична конференція «Діалог культур: Україна – Греція» (Київ, 2012 р.); Філософсько-антропологічні читання «Визначальні виміри сучасного філософсько-антропологічного знання» (Київ, 2012 р.); Міжнародна наукова конференція «Исихазм в истории и культуре Православного Востока: к 290-летию старца Паисия Величковского» (Чернігів, 2012 р.); VI і VII давньоруські історико-філософські читання, присвячені пам'яті В.С. Горського: «Філософські ідеї в культурі Київської Русі» (Київ, 2013, 2014 рр.); Міжнародна наукова конференція «Чтения по истории и культуре Древней Руси» (Чернігів, 2013 р.); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Візуальність в українській культурі: статус, динаміка, контексти» (Черкаси, 2013 р.); Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки філософського факультету» (Київ, 2010, 2014 рр.); Філософсько-антропологічні читання, присвячені 70-літтю від дня народження В.Г. Табачковського «Сучасне філософсько-антропологічне знання як основа життєвої стійкості української людини» (Київ, 2014 р.); I Міжнародна наукова

конференція «Русь и Афон: тысячелетие духовно-культурных связей» до 1000-ліття давньоруського монашества на Афоні і 220-літтю преставлення преп. Паїсія Величковського (Чернігів, 2014 р.); Міжнародна науково-практична конференція до 10-ї річниці кафедри філософської антропології Інституту філософської освіти та науки НПУ імені М.П. Драгоманова «Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як метаантропології» (Київ, 2015 р.); I Міжнародна науково-практична конференція «Україна – ЄС. Сучасні технології, економіка та право» (Кошице, Словаччина, 2015р.); Круглий стіл «Стратегія виживання в контексті біоетики, філософії і медицини» (Кишинів, Республіка Молдова, 2015 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано: розділ у колективній монографії «Історія української естетичної думки»; сім статей в українських і зарубіжних фахових виданнях; дві статті в фахових виданнях з інших галузей науки; вісімнадцять публікацій надруковано в інших наукових виданнях та збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Структура роботи зумовлена її метою і завданнями, логікою викладу матеріалу. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять одинадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (285 позицій). Загальний обсяг становить 212 сторінок, з них 182 сторінки основного тексту і 30 сторінок списку використаних джерел.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано проблему, проаналізовано ступінь її наукової розробленості, визначено мету, основні завдання, об'єкт, предмет, основні методи дисертаційної роботи, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, подані дані щодо апробації дослідження, публікацій та загальної структури роботи.

Перший розділ «Естетичний контекст поширення ідей і традицій ісихазму в духовній культурі Київської Русі» складається з трьох підрозділів, де визначені методологічні релігійно-богословські й естетичні аспекти розуміння феноменів «ісихії» та «ісихазму» в їх транспозиціях із містико-аскетичних форм монастирської культури на мистецтво Київської Русі.

У **підрозділі 1.1 «Джерела, методологія та історіографія досліджень ісихазму в контексті релігійно-естетичної культури»** здійснено огляд філософської, естетичної та мистецтвознавчої літератури, корпусу релігійних і богословських праць, які залучені для висвітлення теми дисертаційного дослідження. Філософсько-богословську основу ісихастського дискурсу становлять праці Отців Церкви (Григорія Богослова, Іоанна Золотоустого, Григорія Нисського, Діонісія Ареопагіта, Григорія Палами) й афонських подвижників як безпосередніх практиків і аналітиків культу «ісихії».

За святоотцівським розумінням, ісихія досягається через обітницю мовчання, де у духовній практиці безмовної Ісусової «умної» молитви відбувається сходження Божественної Благодаті у формі синергії («спільного ділання»). Аналогічне києворуське трактування ісихії можна знайти у працях «книжників» (наприклад,

«Моління Данила Заточника», «Житіє і ходіння Даниїла, Руської землі ігумена»). Пізніше на це вказували П. Величковський, свт. Філарет (Гумілевський), І.Мейєндорф, О. Мень, І. Огієнко.

Серед сучасних досліджень православного ісихазму, його суті й світоглядно-культурних змістів у дисертації аналізуються праці С. Хоружого («Синергійна антропологія»), Д. Арабаджі («Умне ділання і природознавство»), А. Голинського-Михайловського («Шлях умного ділання») та ін.

Теоретичною основою нашого дослідження естетичних транспозицій ісихазму, виконаного на міжнауковому перетині естетики і релігієзнавства, виступають відповідні роботи В. Бичкова, Д. Степовика, І. Сторожевої, Ф. Троттер, Д. Угриновича, І. Федя, Є. Яковлева, Л. Янченка. Серед сучасних дослідників, хто аналізує цю проблематику в парадигмі єдності естетики та релігієзнавства, треба назвати С. Аверинцева, В. Бичкова, В. Личковаха, В. Малахова, Д. Мануссакіса, С. Хоружого, А. Царенка, Т. Целік, Т. Чайку та ін. Але в цілому слід наголосити на недостатності міждисциплінарних релігійно-естетичних досліджень, особливо з точки зору аналізу церковного мистецтва, окремих явищ монастирської духовної культури (містика, аскетизм, молитовна практика, гносис, ісихія тощо).

Важливим методологічним принципом естетичного дослідження ісихії в контексті духовної культури Київської Русі є «діалого-культурологічний» підхід до розуміння історичних і конфесіональних особливостей ісихазму як форми світогляду й молитовної практики. Передовсім, мається на увазі діалог культур Візантія – Київська Русь, духовний вплив афонської традиції, феномен «двокультур'я» в Київській Русі тощо. Діалого-культурологічна методологія естетичних досліджень розроблена у працях М. Бахтіна, Г. Батіщева, В. Біблера, Є. Більченко, Ю. Легенького, В. Личковаха, В. Малахова, І. Сюдюкова, Л. Терещенко-Кайдан, К. Хара, П. Шевчук, Ю. Юхимик. У свою чергу, діалого-культурологічний метод доповнює міждисциплінарний підхід, бо виходить на взаємодію естетики і культурології, естетики й мистецтвознавства.

У розробці естетичних транспозицій ісихазму не можна було не використати енерго-інформаційний підхід до аналізу синергійних феноменів ісихастської практики і церковного мистецтва, до естетичних специфікацій вчення ісихазму про Сутність та Енергейї, Еманацію, Переображення, Гармонію тощо. На думку відомого аналітика та інтерпретатора ісихазму С. Хоружого, «енергейна» парадигма культури просякає всю історію православної думки, втілюючись, зокрема, в ісихастських ідеях і традиціях, а сьогодні – у духовному просторі сучасного мистецтва. Тому С. Хоружий вважає еніологічну, «синергійну» парадигму методологічною основою не лише герменевтики ісихазму, а і його виявлень у духовній культурі православ'я.

У *підрозділі 1.2 «Релігійно-естетичні ідеї в культурі та мистецтві Київської Русі: феномен транспозицій»* розкрито поширення в Київській Русі візантійської релігійно-естетичної думки у трьох основних напрямках – святоотцівському, аскетичному й антикизуючому, тобто через вчення Отців Церкви, християнських аскетів та неоплатоників. Релігійно-естетичні ідеї православ'я, зокрема ісихазму, знайшли відображення в естетосфері мистецтва Київської Русі через феномен транспозиції. Термін «транспозиція» в буквальному сенсі означає

перенесення, перехід, «зміну позицій». Це поняття використовується постмодерністською естетикою у значенні переміщення, екстраполяції, переінакшення старих світоглядно-культурних координат у новій культурно-мистецькій парадигмі. Стосовно ісихазму, то його вперше застосував В. Личковах, розглядаючи естетичну транспозицію ідей ісихії в авангарді та постмодернізмі. Щодо середньовічного сакрального мистецтва, то весь його зміст був прямою транспозицією «духу і літери» Біблії у художні образи, молитви, сюжети.

Серед візантійських ідей, транспонованих у сакральномистецький світогляд і художню культуру Київської Русі, була ідея ісихії, що на основі чернечої духовності викликала естетика аскетизму. Крім того, поширення ідей ісихазму серед освічених верств давньоукраїнського суспільства стимулювало засвоєння окремих важливих релігійно-естетичних уявлень того часу, зокрема неоплатонізму, в його візантійському варіанті святоотцівської теології, етики й естетики. Виникає така своєрідна естетика ісихазму, в якій сакральні сенси духовної практики ісихії набувають транспонування у мистецтво та естетосферу релігійного життя через художньо-символічні, образно-евокативні форми.

У підрозділі 1.3 *«Становлення і суть світогляду й духовної практики ісихазму в аскетичних формах монастирської культури»* проаналізовано основний зміст та характерні транспозиції містико-аскетичних ідей східного християнства в контексті «імпліцитної естетики» (В. Бичков) Київської Русі. Зокрема, чернеча ісихія стала духовно-практичною формою реалізації релігійно-естетичних ідей софійності, аскетички, містики, катарсису, благолепія (калокагатії), гармонії, гносису в сакральному розумінні Бога як Першосутності Прекрасного, Абсолютної Краси. Відтак, феномен ісихії виступив містико-аскетичною формою сакрального світогляду і навіть складовою етнокультури, яка охоплювала релігійно-філософські, етико-моральні й художньо-естетичні уявлення киеворусичів у формах монастирської культури. Ісихазм як містико-аскетична духовна практика органічно синтезувався з естетосферою монастирського життя, святістю і святковістю літургії, храмової дії в цілому.

Другий розділ *«Естетичні специфікації ісихастського вчення про синергію як духовну гармонію»* складається з трьох підрозділів, у яких досліджуються ісихастські феномени і концепти в естетосфері буття та мистецтва, зокрема в синергійній гармонії «умної» молитви.

У підрозділі 2.1 *«Сутність та Енергейї в ісихастській естетиці синергії»* розглядаються Божественні еманції Сутності та їх енергейні виявлення разом з ісихастським намаганням наблизитися до Божої Сутності з метою синергійного співдіяння. З точки зору естетики, таке духовне «співробітництво» виступає креативним началом і стимулом художньої, передусім церковно-сакральної, творчості. Адже творчий потяг тут – це виявлення людської енергейї через сакральну потребу «умного ділання» як духовного співдіяння (співбуття). Зливаючись з енергейєю Всевишнього Творця у «синергії», такий креативний потенціал опредмечується у художніх витворах, образних формах мистецтва. Відтак, в ісихастській естетиці синергії художня творчість є результатом духовної гармонії, «злиттям» із Божою Сутністю, як Енергейєю, бо ж будь-яке Істинне

творіння – завжди від Бога, навіть якщо сам автор і не усвідомлює цього. На основі цього в православній естетиці сутність мистецтва буде розумітися саме як «теургія».

У підрозділі 2.2 *«Світло, сяяння, блиск як естетичні форми Еманацийі»* здійснено аналіз світлового виявлення Божественної Енергії. «Світло» як світоглядно-ісихастська категорія корелює зі «світом» та «святим», повсякденним і святим. Розуміння глибинного релігійно-естетичного зв'язку трансцендентного (нетварного) Фаворського світла з духовною красою надавало вагомий імпульс одухотворення, глибинної сакралізації мистецтва Київської Русі, що з особливою силою проявилось в киеворуській іконографії в кінці XI–XIII ст. Отже, увага ісихастів до феномену Світла, а також «блиску» і «сяяння» як естетичних форм Сходження Духа є важливим феноменом «естетики синергії». Зокрема, на цьому ґрунтується семантика православної ікони, за П. Флоренським, що більш детально аналізується в дисертації.

У підрозділі 2.3 *«Мовчання, тиша, спокій в їх естетичних транспозиціях на гармонію синергії»* висвітлено концептуальні ідеї ісихазму, які стосуються тиші, безгоміння, мовчазного споглядання, умиротворення, спокою. В їх естетичних транспозиціях досягалася синергійна гармонія як основа «естетики ісихазму». Тиша слугувала ісихастам умовою досягнення концентрованого стану духу, наближеного до синергії. Через мовчання і безмовну молитву монахи-ісихасти досягали вищого ступеня духовної досконалості й синергійної гармонії. В мистецтві ці ісихастські специфікації духовності набувають відповідних естетичних транспозицій через архітектоніку, композицію, мелодіку, темпоритм, символіку й гармонію образів. Специфікації ісихазму перетворюються у певний «настрій духу», в духовно-чуттєві стани естетосфери сакрального (наприклад, тиша – в умиротвореність і гармонійні консонанси).

Третій розділ *«Естетичний вплив ідей і специфікацій ісихазму на окремі види мистецтв доби Київської Русі»* складається з п'яти підрозділів, у яких розкритий опосередкований вплив, через естетичні транспозиції, ісихазму на мистецтво Київської Русі.

У підрозділі 3.1 *«Архітектоніка гармонії православних храмів»* аналізується транспозиція ісихастського ідеалу гармонії в архітектуру православних храмів. Зодчество доби Київської Русі було сакральним центром динамічного формотворчого простору духовної культури. Окрім наземних храмів, у Київській Русі велику роль у транспозиції ідей ісихазму виконували і печерні храми та печерні монастирі, що були спадкоємцями першохристиянських катакомбних церков, куди втікали подвижники від всього мирського задля гранично аскетичного служіння Богові. Такі храми були засновані у Києві, Чернігові, Любечі, Лядові й пов'язані з ім'ям Антонія Печерського.

В архітектоніці православного храму були втілені, зокрема: ідея Храму як «Граду Божого» – посередника, об'єднувача людей із Господом; поєднання між небесним і земним світом; сигнатура гори Голгофи; символи вертикалі як духовного устремління людей до Бога та лінійності як есхатологічної спрямованості людської історії. Хоча особливістю архітектоніки храмів Київської Русі був їх невеликий розмір, проте величність композиції досягалася синергійністю та гармонійністю поєднання різних архітектурних елементів екстер'єру й інтер'єру. Отже, в гармонії

сакральної архітектури були втілені візантійські релігійно-світоглядні й художні традиції, а разом із ними – ісихастські ідеї православ'я.

У *підрозділі 3.2 «Іконографічний символізм у візантійському каноні іконопису (на прикладі іконографії Київської Русі)»* наголошується, що з початком іконописання сформувалася символіка, що виявляла Божественну Сутність та Енергейі через іконографічні канони, зокрема зображення Нетварного світла. Як і в іконографії Візантії уявлення про сакральну красу в киеворуському іконописі було пов'язане з еманациями Божественної Абсолютної Краси в символіці світла і кольорів. Скажімо, символами апофатичної краси божественного архетипу в іконографічному каноні були по-ісихастськи сприйняті Світло, Блиск, Сяяння, яким у художньо-естетичному вираженні колористично відповідало золото. Цим пояснюється широке застосування золота, перлів і дорогоцінного каміння у православному каноні іконопису, що символічно позначали ісихастський Sacrum.

У *підрозділі 3.3 «Енергейя слова в літературі Київської Русі»* на прикладі літературних праць цієї доби (літописи, «слова», проповіді, церковні книги) розкрито енергійну силу Слова як виявлення Божественного Логосу, а також його сприймання в часи Київської Русі.

Енергейя слова втілилась у феномені Книги, яка асоціювалася з Божественною Премудрістю – софійним світобуттям, «духом і літерою» Біблії. Тому киеворуське книжництво уособлювало любов до мудрості, що походить від ставлення до Слова як втіленого Логосу й ісихастського відкриття Божественної Премудрості в сакральному слові, через яке промовляє Істина, Добро та Краса. В дисертації конкретизується софіологічна концепція як єдиний спосіб відтворення ідей богоявлення в сакральній літературі.

Особливе ставлення було до молитовного і проповідницького слова, адже саме воно вводить віруючого у стан синергії та отримання Благодаті. Енергейя слова може бути краще почутою під час Божественної літургії, зливаючись у єдиний синергійний потік із молитвами інших. Молитовне й проповідне слово відкривало людині невидимий людським очам містичний світ Енергейі Духа, доступний лише ісихастському «серцю» й «уму».

У *підрозділі 3.4 «Ісихастська традиція у літургійній музиці православ'я»* проаналізовано ставлення православної церкви до музики і виявлено, що вона не відмовилася повністю від музики, використовуючи музичні форми служби, зокрема в літургії. Ісихастська традиція піснеспівів розуміє сенс музичного мистецтва не в зовнішніх мелодійних формах, а в її духовному змісті – «осяянні душі» – вищій меті ісихії. Така інтерпретація мелодики виявляється у гармонізуючому впливі музики під час богослужіння, налаштуванні людини на синергійний стан. Літургійна музика виступає божественною мелодикою, якою наповнений весь світ, «голосом Бога», який може почути лише «просвітлена» людина. Сакральна мелодика виступає тут звуковою складовою символізації церковного дійства, що виявляється у «храмовому дійстві як синтезі мистецтв» (о. П. Флоренський).

У *підрозділі 3.5 «Синергія і синтез мистецтв у літургійній практиці як «естетиці храмової дії»* підкреслено, що містичні сенси ісихії транспонувалися на всі види і жанри сакрального мистецтва. Синтез мистецтв в естетосфері православного храму є гармонійним поєднанням всіх образно-виразних форм його

інтер'єру й екстер'єру. Таке поєднання забезпечується семіотикою і семантикою завдяки образам, знакам, символам, кольорам, що наповнюють спільними сакральними сенсами різні види церковного мистецтва. Все семіотичне наповнення храму, поєднуючись із літургійним словом та піснеспівом, «одухотворюється», «оживає» від сили Слова і синестезії храмової дії.

Літургійна практика, поєднуючись із гармонією храмової архітектоніки, з колористичною символікою іконопису, темпоритмом церковної музики та «хореографії» священників, спокоєм естетосфери храму, світлом, сяянням, блиском, ритуальними запахами, створює неповторну ісихастську ауру синергійної гармонії в естетиці храмової дії.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** сформульовані найважливіші теоретичні положення, що відображають логіку й методологію дисертаційної роботи, підсумки необхідних наукових узагальнень у результаті дослідження естетичних транспозицій релігійно-духовних засад ісихазму. Виділимо наступні основні узагальнюючі висновки дисертаційного дослідження:

1. Проведений аналіз джерельної бази і літератури з теми дисертації показав, що духовна культура Київської Русі продовжує привертати увагу не тільки істориків, культурологів, мистецтвознавців, філософів, релігієзнавців, а й естетиків. Науковий інтерес до культурного життя Київської Русі набув також теоретичної актуальності у міждисциплінарному підході на перетині естетики і релігієзнавства. Але кількість робіт, присвячених історії української релігійно-естетичної думки і художньої культури зазначеного періоду, на жаль, суттєво обмежена. До естетичного аналізу аскетико-містичного досвіду ісихії та його транспозиції у мистецтві сучасні українські дослідники практично не звертаються.

2. Виконане дослідження дає можливість виявити специфічне значення «ісихії» в естетичному процесі. Емоційну, духовно-чуттєву, інтуїтивну складові естезису вона наповнює «мовчанням», «тишею», «спокоєм», «світлом», «сяянням», «блиском», «гармонією», які в синергії «умної» молитви надають суб'єктові естетичного аскетико-містичного стану просвітлення й анагогії. Через естетичні транспозиції ці специфікації гносису й естезису ісихії впливають на художнє мислення і релігійне мистецтво, на естетосферу православної духовної культури. У сакральному мистецтві Київської Русі імпліцитно присутні ідеї й традиції ісихазму, що допомагає зрозуміти релігійно-естетичні особливості художніх образів у києворуській архітектурі, іконописі, літературі, музиці.

3. У своїх працях Отці Церкви заклали теоретичну основу богословського дослідження ісихазму як містичної течії православ'я. Надалі домінування апофатичного афонського богослов'я утверджувало містичний, духовно-синтетичний, а не раціональний, логіко-дискурсивний шлях осягнення сутності та енергейних еманцій Бога. Це знайшло вираження і в монастирській культурі, оскільки практика ісихії нерозривно пов'язана з чернечим життям. Зародившись у печерних монастирях Єгипту, ісихія передбачає чернечий спосіб життя – неперервну сердечну молитву, самотництво, аскетизм, обмеження у світському,

буденному, «суєтному», допомагаючи реалізувати східно-християнський ідеал праведного життя.

«Естетика» ісихії ґрунтується на молитовному горінні, яке сповнює серце «Благодатною Любов'ю». Народжується вона у синергії «умної» молитви, яка виступає духовно-енергійним поривом людини до Господа. Божественною «відповіддю» є Еманация до людей Його Сутності через Божественні Енергейї, що осягаються в гармонії синергії. Оскільки Божественна Сутність, за православними догмами, є непізнаваною (апофатизм), то ісихастське об'єднання людських та Божественних Енергій виступає кульмінацією синергійної співпраці віруючої людини і Бога в «умній молитві», «спільному діланні».

4. У дисертації відзначено, що після свого виникнення ісихазм розглядався як аскетико-містична традиція християнської Церкви, відома ще за часів катакомбних монастирів. Згодом духовну практику ісихазму як неперервну Ісусову молитву почали використовувати Отці Церкви, візантійські святі, а також афонські подвижники. Фундатори східнохристиянської патристики, які практикували «умну» молитву, описували такі духовно-чуттєві стани, як «горіння серця», «трезвіння розуму», сходження Божественної Благодаті у вигляді Чудодійного Світла, що становили своєрідну естетику ісихії.

5. Ідеї ісихії були перенесені в Київську Русь з Афону завдяки численним паломництвам до Святої Гори (наприклад, Антоній Печерський) і на Святу Землю (Феодосій Печерський), а також культурному обміну з Візантією. Основні релігійно-естетичні специфікації ідей ісихазму були відомі вже у Візантії, зокрема концепти Світло, Сяння, Блиск, Мовчання, Тиша, Слово, Молитва, Синергія стали невід'ємними категоріями візантійської протоестетичної думки і перейшли до культу ісихії в Київській Русі. У мистецтві ідеї й традиції ісихазму переломлюються завдяки механізмам естетичної транспозиції, де відбувається перехід, перенесення, переміщення світоглядно-релігійних ідей у художні форми. Гносис та естезис ісихії, синергія «умної» молитви набувають тут духовно-чуттєвої виразності, закріплюючись у семіотиці та семантиці образної, знаково-символічної естетосфери православної культури.

6. В якості естетичних специфікацій ідей і концептів ісихазму в дисертації розглядаються світло, сяння, блиск, кольористика, мовчання, слово, тиша, спокій, мир, тепло. Вони допомагають досягнути містичного стану синергійного єднання з Богом через художньо-образні транспозиції в «дух і літеру» мистецтва, тобто у його змісти і форми, гармонію та фактуру. Саме тому сакральне мистецтво є синергійним виявленням духовної «співпраці», де символічно, знаково, образно «закодовані» творчі енергейї та ейдоси, передовсім – Божественна Благодать як Надкраса. Так виникла імпліцитна «естетика ісихазму», в якій сакральні сенси духовної практики ісихії набувають транспонування в мистецтво й естетосферу релігійного життя через художньо-символічні, образно-евокативні форми.

7. «Умний», синергійний стан ісихії слугував креативним началом для церковних мистецтв (наприклад, Аліпій), сприяючи також використанню образно-знакових форм у художній творчості. Власне у такий спосіб, через символіку знаків й образів, їх семіотичне та семантичне значення в ісихастській традиції і наповнюється змістом «естетика ісихазму». Тут креативні можливості енергей у

транспозиції ісихазму на мистецтво набувають естетичних специфікацій, що виявляються у художньо-образному спогляданні Нетварного Фаворського Світла, Сяяння, Блиску, відчутті Тепла, Тиші, Спокою, Миру, переживанні гармонії Вищої Краси та містичного наближення до Божественної Премудрості.

8. Ідеї ісихазму знайшли художнє вираження в усіх видах і жанрах релігійного мистецтва Київської Русі. Естетична транспозиція ісихії в художньому мисленні, мистецькій образності, семіотиці храмової естетосфери виявляється в архітектурі, літературі, іконописі, літургійній музиці через архітектоніку, енергейю Слова, естетику світла і кольорів, мелодіку й темпоритми, синергію і синтез мистецтв. «Механізми» транспозицій пов'язані зі специфікою художньої образності та стилістичними особливостями окремих видів сакральних мистецтв.

Провідне місце в естетичному просторі церковних видів мистецтва надається сакральній архітектурі. Адже будова храмів Київської Русі засвідчувала цілісність і гармонійність Божого світоустрою як Космосу Вищої Краси. Вона покликана була донести в просторовій структурі гармонію ісихастських цінностей через її наочне споглядання і «закам'яніле» духовно-чуттєве переживання. Архітектоніку гармонії храмів створюють архітектурно-художня композиція і декоративне оздоблення. Крім того, храмову естетику гармонійної архітектоніки, світла й кольористики доповнює світлова баня, крізь яку падає сонячне світло на підсвічники, панікадила, ікони, вітвар, наповнюючи внутрішнє облаштування інтер'єру відблиском золота, а також ісихастським спокоєм і тишею.

Естетичні транспозиції ідей ісихазму розглядаються і на прикладі символіки у візантійському каноні іконопису, що був утверджений у Київській Русі. Доведено, що за допомогою символізму кольорів та канонів форми і змісту, які мали важливе семантичне значення, іконописці Київської Русі змогли передати православні догмати й ісихастські ідеї у художньо транспонованому вигляді. В цьому аспекті києворуська іконографія проаналізована як семіотична система образів, символів і кольорів, що виражають естетичні специфікації ісихастського вчення про синергію як духовну гармонію (зокрема, на прикладі образу св. Юрія Змієборця).

Для розуміння естетичної транспозиції ісихазму в давньоруській літературі важливе концептуальне значення має ідея Іларіона Київського про «перемогу божественного світла», яке він називає «Благодаттю» та «Істиною». У зв'язку з цим у дисертаційній роботі проаналізована «енергейя Слова», що надала києворуській літературі як сакрального, так і естетичного значення. Водночас у літературі Київської Русі акцентується ісихастська ідея «серця» як центру духовності людини, бо саме «серцем» ісихаст молиться і через синергію «сердечної» молитви містично сприймає Бога.

Ісихастські конотації православної музики також пов'язані з її глибинними «енергейними» основами, які виявляються в піснеспівах як синергійному поєднанні емоційно-виразних начал мелосу, темпоритму, гармонії, що зумовлюють музичну атмосферу літургійної дії. Православна мелодика створює естетико-часовий образ безпосереднього емоційного процесу релігійного переживання, поєднуючи емпіричний і трансцендентний рівні духовно-синергійного синтезу.

9. На основі гармонії ісихастської синергії здійснюється і синтез мистецтв у літургійній практиці як «естетиці храмової дії». Вважаємо, що досягнути релігійно-

естетичний зміст ікони, мелодики піснеспівів, сакральної літератури й архітектури можливо лише комплексно, тобто в їх міжвидовому синтезі разом зі Священним Писанням і Божественною Літургією. Без цього таке дослідження було б неповним і втратило б синергійні сполуки основних ідей ісихазму з естетосферою православ'я. Семіотика і семантика іконописних образів, «енергейї» слова в літературі, тим паче, синестезія Божого Слова і мелодики у літургійній дії долучає людей до трансцендентного світу містичного інобуття. «Естетика ісихії» виявляється також через мовчання вірян, мелодику молитви хору і парафіян, спокійні темпоритми піснеспівів і дзвонів музику, які викликають у душах вірян почуття убоління, надії, спокою й благодаті.

10. Ісихастська синергія та синестезія мають креативний потенціал як у релігійному, так і в естетичному аспектах, а гносис та естезис ісихії виступають як джерело духовної культури, зокрема у мистецьких артефактах Київської Русі. Спокій, тиша, гармонія, синергія, які супроводжують «умну», «мовчазну», «сердечну» молитву, увійшли в естетосферу Київської Русі як феномени ісихії, що сприяють зберіганню душевної чистоти, плеканню духу, «благолепію» гармонійної синергії, – цих транспозицій ісихазму в релігійно-естетичний ідеал людини. Згодом духовна культура Київської Русі впливає на утвердження естетичних транспозицій ісихазму в архетипах і метаобразах українського етнонаціонального художнього мислення.

Для подальшого розвитку ідей нашого дисертаційного дослідження є важливим, що художньо-образні транспозиції ісихазму не тільки вплинули на естетичну свідомість та мистецтво Київської Русі, а й виступають сполучальним містком між минулим, сьогоденням та майбутнім в історії і перспективах розвитку мистецтва України. Також можливим напрямком нових досліджень «естетики ісихазму» може бути аналіз її місця та ролі у формуванні та зміцненні життєстійкості української нації на релігійно-естетичних позиціях традиційних цінностей вітчизняної культури.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія:

1. Усікова Л.С. Транспозиції ідей ісихазму в естетичну думку і мистецтво Київської Русі / Л.С. Усікова // Історія української естетичної думки : монографія / за ред. проф. В.А. Личковаха. – К. : Центр учб. літ., 2013. – С. 57 – 71.

Статті в українських та зарубіжних фахових виданнях:

2. Усікова Л.С. Синергія ісихазму та людська креативність у релігієзнавчому та естетичному вимірах / В.А. Личковах, Л.С. Усікова // Мультиверсум: Філософський альманах / Гол. ред. В.В. Лях. – Спецвипуск. – К. : ІФ НАНУ, 2012. – С. 221 – 223. (80 % особистого внеску).

3. Усікова Л.С. Вплив ідей та духовної практики ісихазму на становлення естетичної думки Київської Русі / Л.С. Усікова // Наукові записки національного університету «Острозька академія». Сер. «Філософія» / редкол. І. Д. Пасічник, М.О.Зайцев та ін. – Острог : Вид. НаУОА, 2014. – Вип. 15. – С. 135 – 140.

4. Усикова Л.С. Образ и Икона в религиозно-эстетической культуре отечественного православия / Л.С. Усикова // Вестник Ишимского государственного педагогического института им. П.П. Ершова. Сер. «Культурология и философия» / ред. С.П. Шилов. – Ишим : Изд. Ишим. гос. пед. ин-та им. П.П. Ершова, 2014. – № 3 (15). – С. 76 – 83.
5. Усікова Л.С. Ісихазм та естетика іконопису Київської Русі / Л.С. Усікова // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 96 (5). – С. 373 – 377.
6. Усікова Л.С. Естетичні транспозиції ісихазму в духовній православній музиці / Л.С. Усікова // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім.М.П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [зб. наукових праць] / ред. рада : В. П. Андрущенко (голова). – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. – Вип. 33 (46). – С. 137 – 143.
7. Усикова Л.С. Феномен жизнестойкости как человеческий фактор в стратегии выживания / Л.С. Усикова // Strategia supraviețuirii din perspectiva bioeticii, filosofiei și medicinei. Culegere de articole științifice cu participare internațională. – Vol. 21. – Chișinău : CEP «Medicina», 2015. – P. 154 – 156.
8. Усікова Л.С. Ісихазм в естетосфері монастирської культури Київської Русі / Л.С. Усікова // Гілея : науковий вісник: збірник наукових праць / гол. ред. В.М.Вашкевич. – К. : Вид-во «Гілея», 2016. – Вип. 106. – С. 257 – 261.

Статті, опубліковані у фахових виданнях з інших галузей науки:

9. Усікова Л.С. Энергейя слова в літературі Київської Русі / Л.С. Усікова // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство. – Вип. II (3). – К. : Міленіум, 2014. – С. 130 – 136.
10. Усікова Л.С. Образ Георгія Переможця у візантійській та киеворуській іконографії / Л.С. Усікова // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : науковий журнал. – К. : Міленіум, 2015. – № 4. – С.134 – 139.

Публікації в інших наукових збірниках та матеріалах конференцій:

11. Усікова Л.С. Становлення і суть ісихазму в аскетичних практиках релігійної культури / Л.С. Усікова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Випуск 75 : Другі Кулішеві читання з філософії етнокультури. – Сер. : Філософ. науки. / за ред. В.А. Личковаха. – Чернігів : ЧДПУ, 2010. – С. 149 – 152.
12. Усікова Л.С. Мовчання і людська ідентичність / Л.С. Усікова // «Людина і її ідентичність у добу глобалізації» : Матеріали Міжнародної міждисциплінарної конференції / Відп. за вип. проф. А. Карась. – Львів, 2010. – С. 297 – 299.
13. Усікова Л.С. Ідея ісихазму в киеворуському книжництві / Л.С. Усікова // Полікультуротворча діяльність 2010 : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / редкол. І. І. Тюменко та ін. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-тету «НАУ-друк», 2010. – С. 26 – 28.
14. Усікова Л.С. Ісихія в мистецтві Київської Русі: феномен естетичної транспозиції / Л.С. Усікова // «Дні науки філософського факультету – 2014» : Мат.

доп. та вист. / редкол. А. Є. Конверський та ін. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київ. ун-тет», 2010. – Ч. 7. – С. 178 – 180.

15. Усікова Л.С. Релігійно-естетичні транспозиції в мистецтві Київської Русі / Л.С. Усікова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Вип. 95: Треті Всеукраїнські Кулішеві читання з філософії етнокультури, присвячені пам'яті С.Б. Кримського: «Феноменологія софійності в українській культурі: Запити філософських смислів у мові, мистецтві, літературі». – Зб. наук. пр. – Сер.: Філософ. науки / за ред. В.А. Личковаха. – Чернігів : ЧНПУ, 2011. – С. 168 – 171.

16. Усікова Л.С. Естетичні транспозиції в літературі Київської Русі / Л.С. Усікова // Формування полікультурної мовної особистості в контексті нової парадигми освіти: Всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців і студентів. – Чернігів : ЧНПУ, 2011. – С. 117 – 118.

17. Усікова Л.С. Візантійський та киеворуський ісихазм: порівняльний аналіз / Л.С. Усікова // Діалог культур: Україна – Греція : Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції (Київ – Салоніки – Патри – Афіни – Одеса – Київ) / Упоряд.: С.М. Садовенко, Л.В. Терещенко-Кайдан. – К. : НАКККіМ, 2012. – С. 237 – 245.

18. Усікова Л.С. Естетичні та метафізичні особливості киеворуської іконографії у праці П. Флоренського «Іконостас» / Л.С. Усікова // Новітні технології у науковій діяльності і навчальному процесі: Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених : Тези доповідей у 2-х т. – Т.2. Гуманітар. науки. – Чернігів : ЧДТУ, 2012. – С. 48 – 52.

19. Усікова Л.С. Феномен «світла» в ісихастській традиції киеворуської іконографії / Л.С. Усікова // Хрещення Київської Русі: визначна подія в історії українського народу : Матеріали науково-практичної конференції. – Чернігів : Сівер. центр післядипл. освіти, 2013. – С. 105 – 109.

20. Усікова Л.С. Візуально-естетичні особливості іконографічної традиції Київської Русі / Л.С. Усікова // Візуальність в українській культурі: статус, динаміка, контексти : Матеріали третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Черкаси : Брама-Україна, 2013. – С. 59 – 62.

21. Усікова Л.С. Ісихія в мистецтві Київської Русі: феномен естетичної транспозиції / Л.С. Усікова // «Дні науки філософського факультету – 2014» : Матеріали доповідей та виступів / редкол. А. Є. Конверський та ін. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київ. ун-тет», 2014. – Ч. 2. – С. 126 – 127.

22. Усікова Л.С. Етика, психологія та ісихія людської життєстійкості / Л.С. Усікова // Етичне та естетичне в людському світовідношенні: Тези Міжнародної наукової конференції «XXVII-мі Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської школи Казимира Твардовського» / Відп. ред. В.Л. Петрушенко. – Львів : Вид. «Ліга-Прес», 2015. – С. 44 – 47.

23. Усікова Л.С. Діалог мистецьких шкіл в іконографії Давньої Русі (на прикладі ікони Святого Юрія Зміборця) / Л.С. Усікова // Полілог культур: освітні і культурні аспекти : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців. – Чернігів : ЧНПУ, 2015. – С. 8 – 9.

24. Усікова Л.С. Значення ісихастської життєстійкості для сучасної гуманітарної ситуації в Україні / Л.С. Усікова // *Ukraine – EU. Modern technology, business and law: collection of international scientific papers* : in 2 parts. Part 2. Modern engineering. Sustainable development. Innovations in social work: philosophy, psychology, sociology. Current problems of legal science and practice. – Slovakia : Košice, 2015. – P. 220 – 223.
25. Усікова Л.С. Ісихастська життєстійкість в монастирській культурі / Л.С.Усікова // *Мультиверсум : Філософський альманах* / гол. ред. В.В. Лях. – Вип. 1 – 2 (139 – 140). – К., 2015. – С. 56 – 66.
26. Усікова Л.С. Етика, психологія та аскетика людської життєстійкості / Л.С.Усікова // *Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як метаантропології* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (30 – 31 березня 2015 р.) / за заг. ред. Н.В. Хамітова. – Вип. 1. – К. : Вид. НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. – С. 111 – 113.
27. Усікова Л.С. Ісихазм у монастирській культурі Київської Русі і духовне відродження сучасної України / Л.С.Усікова // *Проблеми соціальної роботи. Філософія. Психологія. Соціологія* / гол. ред. А.І. Мельник. – Чернігів : ЧНТУ, 2015. – № 2 (6). – С. 107 – 110.
28. Усікова Л.С. Ісихастська традиція та музика Київської Русі: сутнісні витоки і спільні установки / В.А. Личкова, Л.С. Усікова // *Філософські ідеї в культурі Київської Русі. Зб. наук. пр.* – К. : ІФ НАНУ, 2015. – Вип. 7. – С. 77 – 85. (75 % особистого внеску).

АНОТАЦІЯ

Усікова Л.С. Естетичні транспозиції ісихазму в мистецтві Київської Русі.
– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.08 – естетика. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2016.

Дисертація присвячена розгляду місця і ролі ідей та духовної практики ісихазму в естетосфері Київської Русі. На основі комплексного підходу, через перетин естетики і релігієзнавства вперше досліджуються їх транспозиції у мистецтві й становленні естетичної думки Русі-України. Естетична транспозиція ідей і традицій культури ісихії в мистецтво Київської Русі пояснюється як перехід, перенос, переміщення гносису й естезису ісихії в художні форми образотворчості на основі проникнення ісихастського вчення про синергію як духовну гармонію в художнє мислення й духовно-чуттєві стани. Розглядаються естетичні специфікації таких феноменів ісихастської теогносії як Сутність та Енергея, синергія, світло, сяяння, блиск, мовчання, тиша, спокій, гармонія. Імплицитна «естетика ісихазму» обумовлюється аналогічним намаганням духовно-чуттєво осягнути й передати у відповідних художніх метафорах, символах, образах і сюжетах сокровенне у Сходженні Духа, зокрема Божу «енергею» через синергію «умної» молитви і храмової літургії, архітектоніку храмів, іконографію, сакральну музику та літературу. Свій найвищий вияв естетичні транспозиції ісихазму отримують у літургійній практиці, синтезі церковних мистецтв, створюючи «естетику» храмової

дії. Здійснений у дисертації аналіз дозволяє ввести естетичні специфікації синергійних концептів ісихазму і поняття «естетична транспозиція» у теоретичний тезаурус сучасної української естетики.

Ключові слова: ісихазм, історія української естетики, мистецтво Київської Русі, гносис та естезис ісихії, синергія, гармонія, естетична транспозиція, синтез мистецтв.

АННОТАЦІЯ

Усикова Л.С. Эстетические транспозиции исихазма в искусстве Киевской Руси. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.08 – эстетика. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена рассмотрению места и роли идей и духовной практики исихазма в эстетосфере Киевской Руси. На основе комплексного подхода, при пересечении эстетики и религиоведения впервые исследуются их транспозиции в искусстве и становлении эстетической мысли Руси-Украины. Эстетическая транспозиция идей и традиций культа исихии в искусство Киевской Руси объясняется проникновением в художественное мышление и образотворчество исихастского учения о синергии как духовной гармонии. Обосновывается, что исихастская синергия имеет духовно-креативный потенциал как в религиозном, так и в эстетическом аспектах. С точки зрения эстетики, с помощью духовной гармонии синергии и Благодати Господь может направлять человека к «благородным» действиям, наставлять в добрых и светлых помыслах, вдохновлять на творчество и т. д. Именно креативные возможности синергии как «сотрудничества» человека и Бога в «умной» исихастской молитве приобретают эстетические спецификации, которые выражаются как созерцание нетварного Фаворского Света, Сияния, Блеска, ощущение тепла, тишины, покоя, переживания гармонии Высшей Красоты и мистического приближения к Божественной Премудрости и Преображению. Имплицитная «эстетика исихазма» обуславливается аналогичной попыткой духовно-чувственно постичь и передать в соответствующих художественных метафорах, символах, образах и сюжетах сокровенное в Схождении Духа, в частности Божию «энергейю» через синергию «умной» молитвы и храмовой литургии, архитектонику храмов, иконографию, сакральную музыку и литературу. Свое высшее проявление эстетические транспозиции исихазма получают в литургической практике, синтезе церковных искусств, создавая «эстетику» храмового действия. Проведенный в диссертации анализ позволяет ввести эстетические спецификации синергических концептов исихазма и понятие «эстетическая транспозиция» в теоретический тезаурус современной украинской эстетики.

Ключевые слова: исихазм, история украинской эстетики, искусство Киевской Руси, гносис и эстезис исихии, синергия, гармония, эстетическая транспозиция, синтез искусств.

Usikova L. S. Aesthetics transpositions of hesychasm in art of Kievan Rus. – Manuscript.

Thesis submitted for the Candidate Degree in Philosophy (PhD) in speciality 09.00.08 – Aesthetics. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2016.

The thesis deals with the problem of considering the place and role of ideas and spiritual practice of hesychasm in aesthetician sphere of Kievan Rus. Using the comprehensive approach, the transposition of aesthetics and religious studies in the art and the aesthetics formation of Rus-Ukraine are examined through their intersection. The aesthetic transposition of ideas and traditions of hesychasm cult in the art of Kievan Rus is explained as the transition, shift, transfer of gnosis and aesthesis of hesychasm depiction to the art forms based on the penetration of hesychasm doctrine about synergy as spiritual harmony into the artistic thinking and spiritual and sensual states. The aesthetic specifications of such hesychasm theognosia phenomena as: Essence and Energia, synergy, light, glow, shine, silence, peace, harmony, have been studied. The implicit «aesthetics of hesychasm» is caused by the similar attempt to comprehend the sacred of the Descend of the Holy Spirit in spiritual and sensual way, for it to be passed over in appropriate artistic metaphors, symbols, images and stories, for instance: God «energia» through the synergy of «mental» prayer and temple liturgy, architectonic of cathedral, iconography, sacred music and literature. The aesthetics transpositions of hesychasm are most vividly expressed in liturgical practice, the synthesis of religious arts, creating the «aesthetics» of the temple action. The thesis analysis enables to introduce the aesthetic specifications of synergistic concepts of hesychasm and the concept «aesthetic transposition» into the theory of modern Ukrainian aesthetics.

Keywords: hesychasm, history of Ukrainian aesthetics, Kievan Rus art, gnosis and aesthesis of hesychasm, synergy, harmony, aesthetic transposition, synthesis of arts.